

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

КУРЦЕВ ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 342.565.2

**УНІТАРИЗМ ЯК ПРИНЦИП КОНСТИТУЦІЙНОГО
ЛАДУ УКРАЇНИ**

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент **Слінько Тетяна Миколаївна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувачка кафедри конституційного права України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент **Щербанюк Оксана Володимирівна**, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, завідувачка кафедри процесуального права юридичного факультету;

кандидат юридичних наук, доцент **Воронов Марк Миколайович** Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, завідувач кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету.

Захист відбудеться 23 березня 2021 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а).

Автореферат розіслано 22 лютого 2021 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Р. Дашковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Обґрунтування вибору теми дослідження. За часи незалежності України в процесі національного державотворення найбільш комплексною і складною є проблема утвердження в Україні оптимальної форми державного устрою. В науковій правничій літературі та в середовищі українського політикуму і громадськості виникає безліч дискусій навколо питання щодо оптимальної форми державного устрою України. Багатоманітний склад населення, історичне минуле, сучасні складні процеси, що відбуваються в нашій державі (зокрема тимчасова окупація Автономної Республіки Крим та Севастополю, військовий конфлікт на Донбасі), вказують на те, що сьогодні вкрай важливо відповісти на питання: яка форма державного устрою є найбільш оптимальною для України – унітарна чи федеративна, у який спосіб та формі можна не лише безболісно і швидко подолати національно-політичні та соціально-економічні проблеми українського суспільства, але й створити стійку політико-правову платформу для розбудови сильної європейської України, а отже посилити її роль та авторитет на міжнародній арені.

Слід наголосити, що територіальний устрій держави виявився чи не найбільш складним елементом форми держави за всі роки незалежності України, який потребує прискіпливої наукової уваги. Також, на сьогодні в юридичній науці дослідження проблеми унітарної форми територіального устрою держави залишилося поза належною увагою науковців.

Проблема унітаризму досліджувалася фрагментарно і переважно у контексті порівняння з федеративною формою територіального устрою або в контексті обґрунтування необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи.

Крім того, вивчення принципу унітаризму як однієї з ключових засад конституційного ладу України набуває в наш час особливої актуальності, оскільки це обумовлено національними, державно-територіальними чинниками, а також специфікою соціально-культурних обставин в різних регіонах світу.

Перебіг світової історії показує, що питання про єдину, просту, унітарну державу, незважаючи на процеси децентралізації, що відбуваються у країнах світу, є вельми актуальним, бо в сучасному світі більшість держав мають унітарну форму державного устрою. Ці держави, як показує практика, більш юридично стійкі, життєздатні, правові та демократичніші, ніж багато федеративних держав.

Зазначене вказує на необхідність визначення юридичної природи, поняття, змісту та основних ознак унітаризму як принципу конституційного ладу.

Проблеми унітаризму у тих чи інших аспектах досліджували в своїх наукових працях представники вітчизняної та зарубіжної правової науки: О. Андрощук, Ю. Барабаш, О. Батанов, А. Георгіца, В. Кичун, О. Клиниченко, Р. Колишко, В. Колісник, А. Колодій, О. Копиленко, І. Кресіна, О. Кушніренко, В. Лемак, С. Макогон, С. Міщук, Н. Мяловицька, П. Надолішній, Н. Оніщенко, Ю. Панейка, В. Погорілко, Ю. Тодика, Т. Слінько, В. Шаповал та інші.

Незважаючи на те, що у науці є розробки щодо окремих аспектів унітаризму як принципу конституційного ладу, сьогодні не існує окремого комплексного системного дослідження з проблеми змісту принципу унітаризму як засади конституційного ладу. Насамперед це стосується поняття та основних ознак унітаризму, місця унітаризму в системі принципів конституційного ладу, проблеми розгляду питання унітаризму в контексті практичної діяльності Конституційного Суду України, проблеми співвідношення унітаризму та принципу єдиного громадянства, а також особливостей правового статусу автономії в унітарній державі.

Усе це, з урахуванням істотних перетворень у сфері взаємодії центру з адміністративно-територіальними одиницями, які відбулися і тривають у нашій державі до цього часу, робить вкрай актуальним комплексне конституційно-правове дослідження унітаризму як принципу конституційного ладу. Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційної роботи, окреслили її основні напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, ухвалених Національною академією правових наук України (рішення від 3 березня 2016 р.), із метою реалізації положень Указу Президента України «Національна доктрина розвитку освіти» від 17.04. 2002 року № 347/2002. Роботу виконано за планом науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та згідно із цільовою комплексною програмою «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (державна реєстрація №0111U000966).

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від

06.09.2013).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є з'ясування змісту та основних ознак унітаризму як принципу конституційного ладу.

Для досягнення зазначеної мети у дисертаційній роботі поставлені такі завдання:

- розкрити поняття та зміст основних ознак унітаризму як принципу конституційного ладу;
- виокремити і з'ясувати особливості історичного розвитку форм державно-територіального устрою України;
- з'ясувати місце принципу унітаризму в системі засад конституційного ладу;
- охарактеризувати юридичні позиції Конституційного Суду України щодо змісту принципу унітаризму;
- розкрити особливості впливу принципу унітаризму на адміністративно-територіальний устрій України;
- з'ясувати особливості впливу принципу унітаризму на систему організації державної влади;
- охарактеризувати особливості правового статусу автономії в унітарній державі;
- розкрити взаємодію принципу унітаризму та принципу єдиного громадянства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з застосуванням унітаризму як основоположного принципу конституційного ладу.

Предметом дослідження є унітаризм як принцип конституційного ладу.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети та визначених завдань. Методологічну основу дисертації становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Використання діалектичного методу дозволило всебічно і цілісно вивчити і проаналізувати систему поглядів щодо розуміння унітаризму та його ознак в їх динамічному взаємозв'язку (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3.). Особливості предмета дисертації зумовили необхідність застосування таких методів, як: системний – для аналізу місця принципу унітаризму в системі принципів конституційного ладу, розкриття змісту основних ознак унітарної держави у їх єдності та взаємозв'язку (підрозділ 1.1, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3); порівняльно-правовий – для дослідження зарубіжної практики конституційного закріплення і регулювання принципу унітаризму; особливостей правового статусу автономії в унітарній державі

(підрозділи 1.3, 2.2). Історичний метод дозволив вивчити основні етапи становлення і розвитку ідеї унітаризму в Україні (підрозділ 1.2); формально-логічний метод став у нагоді при визначенні понять «унітаризм», «унітарна держава», «автономія» (підрозділи 1.1, 2.2). Використання статистичного методу дозволило отримати інформацію про стан та перспективи розвитку унітарних держав (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1).

Нормативною базою дослідження є Конституція України, чинне законодавство України та інших країн, міжнародно-правові документи щодо реалізації принципу унітаризму.

Емпіричною базою дослідження виступають дані, отримані під час аналізу й узагальнення чинного законодавства України, законодавства зарубіжних країн, рішень Конституційного Суду України, міжнародних юридичних актів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є кваліфікаційною науковою працею, у якій обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень, практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання унітаризму як принципу конституційного ладу. На основі проведеного дослідження сформульовано нові положення, які є внеском у розвиток конституційного права України і важливим напрямком для правотворчої діяльності.

Уперше:

- обґрунтовано, що унітаризм – це, по-перше, принцип державного устрою, котрий характеризується концентрацією повноважень щодо реалізації державної влади на одному рівні – центральному; цей принцип також характеризується централізованим управлінням адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю відокремлених (самостійних) державних утворень; по-друге, це система управління державою, за якої органи державної влади та державного управління утворюють єдину ієрархічну систему, яка заснована на чіткому підпорядкуванні ієрархічно нижчих органів керівництву та контролю вищим, а акти ієрархічно вищих органів є обов'язковими для нижчих;

- аргументовано положення, що виходячи з історії становлення та розвитку унітарних держав, їх ознак, змісту принципу унітаризму, найбільш тісний зв'язок він має з такими засадами конституційного ладу: принципом цілісності та недоторканості державної території в межах існуючого кордону; принципом єдиного громадянства; принципом державної мови та принципом державного сприяння

консолідації української нації тощо.

Удосконалено:

- положення про особливу юридичну природу АРК як автономії у складі України, яка суттєво відрізняється від інших адміністративно-територіальних одиниць. На теперішній час, Автономну Республіку Крим слід розглядати як адміністративно-територіальну одиницю України регіонального рівня з особливим конституційно-правовим статусом, яка, відповідно до ст. 133 Конституції України, входить до її складу поряд з областями та містами Києвом і Севастополем. Незважаючи на тимчасову окупацію Російською Федерацією території України в межах території автономії, вона залишається невід'ємною складовою частиною України, отримавши згідно з національним законодавством статус «тимчасово окупованої території», оскільки всі дії і рішення органів публічної влади АРК і РФ щодо анексії АРК до складу РФ грубо порушували і порушують норми міжнародного права і не визнані ні ООН, ні міжнародним співтовариством загалом. Тому саме виходячи з таких позицій мають бути внесені зміни до Основного Закону України, в яких би територія автономії розглядалася як тимчасово окупована, а виходячи з цього закладалися принципи економічної та гуманітарної політики держави щодо АРК та міста Севастополь;

- аргументи на користь того, що основу розуміння унітарної держави (принципу унітаризму) формують такі ознаки: застосування єдиної конституції та законодавства на всій території країни; функціонування єдиної системи вищих органів державної влади і управління та поширення їх юрисдикції на територію всієї країни; наявність єдиного громадянства і єдиної бюджетно-фінансової системи; здійснення правосуддя в межах централізованої судової системи на основі єдиних норм матеріального і процесуального права та наявність єдиної системи конституційного контролю; відсутність у складі держав окремих держав чи державоподібних утворень; поділ національної території на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, департаменти, округи і т. д.), що не володіють жодною політичною самостійністю. Унітарна держава – це єдина держава, до складу якої входять адміністративно-територіальні одиниці, які підпорядковані центральним органам державної влади та не володіють політичною самостійністю.

Набули подальшого розвитку:

- твердження, що результатом реформи з децентралізації державної влади має стати значне підсилення ролі регіональної влади не

тільки у вирішенні питань, які стосуються регіону, а й у їх законодавчому регулюванні. Утворення верхньої палати парламенту може зменшити небезпеку прийняття непродуманих законодавчих рішень щодо регіонів та сприятиме пошуку спільних політичних позицій, які принесуть користь як в цілому українській державі (нації), так і її територіальним складовим. Також, що важливо для України, можливе значення територіального парламентського представництва полягає в тому, щоб реагувати на претензії щодо самовизначення регіональних одиниць через пошук інституційних домовленостей, які будуть сприяти консолідації українського народу, та попередять ризик сецесії територіальних одиниць;

- аргументація щодо розуміння змісту принципу єдиного громадянства. Принцип унітаризму держави становить основу для розуміння принципу єдиного громадянства, як наслідку відсутності у складі нашої країни державоподібних утворень. Унітарність державного устрою встановлює внутрішньодержавний аспект змісту єдиного громадянства, котрий проявляється у неможливості існування на території держави будь-яких інших видів публічної влади, крім державної, між якими з фізичними особами міг би бути правовий зв'язок, аналогічний за змістом зв'язку громадянства. Саме тому у п. 1 ст. 2 ЗУ «Про громадянство України» принцип єдиного громадянства виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Зовнішній аспект принципу єдиного громадянства, який був втілений у позиції єдиного однакового ставлення з боку держави до всіх громадян України, незалежно від того чи мають вони іноземне громадянство;

- положення про те, що принцип унітаризму найбільше вплинув на конституційно-правове регулювання адміністративно-територіального устрою України, його принципів та системи. Це проявляється у тому, що, по-перше, систему адміністративно-територіального устрою України, складають адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознак державності, політичної і юридичної самостійності; по-друге, територіальний устрій України відповідно до Конституції повинен визначатися виключно законом, що є однією з важливих гарантій єдності і цілісності державної території України. По-третє, у тому, що за Верховною Радою України як єдиним законодавчим органом закріплено виключне повноваження щодо прийняття рішення по утворенню і ліквідації районів, встановлення і зміна їх меж районів, та меж міст, а також віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування

населених пунктів і районів (ст. 85);

– аргументація про те, що унітарна держава забезпечує високий рівень згуртованості населення і є добре керованою, а унітарна форма ефективно забезпечує державну єдність та концентрує зусилля для реалізації національної стратегії розвитку. Натомість, гіпотетична федералізація України призведе до значних проблем в управлінні адміністративно-територіальними одиницями, у процесах взаємодії центру з частинами території. Процеси децентралізації та регіоналізації, що відбуваються у європейських унітарних країнах, вказують на можливість еволюції унітаризму, який не обов'язково трансформується у федералізм, але запозичує у нього механізми ефективнішої взаємодії центру з регіонами. Саме тому перед Україною стоїть завдання не федералізації країни задля збереження так званих регіональних ідентичностей, а консолідації територій шляхом покращення управлінських процесів завдяки конституційній реформі в контексті децентралізації влади.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані висновки і практичні рекомендації можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення змісту принципу унітаризму, а також вироблення рекомендацій щодо його конституційно-правового регулювання;

- у правотворчій діяльності – при удосконаленні законодавчого регулювання територіального устрою країни та при проведенні конституційної реформи щодо децентралізації державної влади;

- у навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів навчальних посібників і підручників із конституційного права України, конституційного права зарубіжних країн, теорії держави, а також у викладанні відповідних навчальних курсів, у науково-дослідницькій роботі аспірантів та студентів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, які містяться у дисертації, обговорювались та були схвалені на засіданнях кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи доповідалися автором на таких конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 6 грудня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах» (VII Тодиківські читання м. Харків, 26-27 вересня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Парадигми

конституційного права: історія та сучасність (XII Тодиківські читання, м. Харків, 1-2 листопада, 2019 р.); Міжнародна науково-практична конференція молодих учених «Юридична осінь 2019 року» (29 листопада, 2019 р.); Міжнародна наукова конференція «Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня» (XIII Тодиківські читання, м. Харків, 19 червня, 2020 р.). Під час стажування у Комітеті Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, в навчальному процесі Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця на кафедрі державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, а також під час підготовки пропозицій щодо оптимальної моделі територіальної організації влади Куп'янською міською радою Харківської області.

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість наукових статей і тези п'ятох доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків (до кожного розділу), загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 222 сторінки, основний зміст – 188 сторінок, список літератури – 29 сторінок, додатки – 5 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається стан наукової розробки проблеми, з'ясовується її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, формулюються мета, завдання, визначається об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про їхню апробацію.

Розділ 1 «Принцип унітаризму як елемент конституційної доктрини» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Історичні особливості розвитку форми державно-територіального устрою України»* охарактеризовано основні історичні етапи розвитку форми державно-територіального устрою України.

Вказується, що українські землі у складі Російської імперії функціонували на засадах централізованої (унітарної) організації та підпорядкованості центральній владі, яку очолював єдиний монарх. Усі адміністративно-територіальні одиниці, що створювалися на

українських землях, мали однаковий правовий статус, жодне із територіальних утворень не користувалося особливими політичними, економічними, самоврядними чи іншими правами.

Зазначається, що українські території, які перебували під юрисдикцією Австро-Угорщини, знаходились теж під централізованим (унітарним) управлінням імперської влади, хоча з певною самостійністю при вирішенні місцевих справ, адже і урядові органи, і крайове та місцеве самоврядування на західноукраїнських землях служили у першу чергу інтересам австрійської, угорської, польської, румунської верхівки. На жаль, територіальний поділ в Австро-Угорській імперії не враховував інтереси українського населення.

Підкреслюється, що кінець XIX століття до початку 20-х років XX століття характеризується піднесенням національних ідей серед українства. З початком Першої світової війни та ослабленням правлячих політичних режимів у Росії та Австрії посилюється, а потім стає домінуючою ідея державної самостійності Української держави з федеративно-територіальною формою устрою, яку намагалися втілити Українська Центральна Рада, Гетьманат, Директорія та Українська Національна Рада.

У підрозділі 1.2 *«Принцип унітаризму: поняття, ознаки та зміст»* досліджуються поняття, основні ознаки та зміст принципу унітаризму.

Стверджується, що в основу розуміння принципу унітаризму покладені такі ознаки унітарної держави: застосування єдиної конституції та законодавства на всій території країни; функціонування єдиної системи вищих органів державної влади і управління та поширення їх юрисдикції на територію всієї країни; наявність єдиного громадянства і єдиної бюджетно-фінансової системи; здійснення правосуддя в межах централізованої судової системи на основі єдиних норм матеріального і процесуального права та наявність єдиної системи конституційного контролю; відсутність у складі держав окремих держав чи державних утворень; поділ національної території на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, департаменти, округи і т. д.), що не володіють будь-якої політичною самостійністю; залежне від центральних органів державної влади і управління становище органів місцевого самоврядування, які обираються населенням тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці відповідно до основних законів держави для ведення справ місцевого значення.

Наголошено, що результатом реформи з децентралізації

державної влади має стати значне підсилення ролі регіональної влади не тільки у вирішенні питань, які стосуються регіону, а й у їх законодавчому регулюванні. Утворення верхньої палати парламенту може зменшити небезпеку прийняття непродуманих законодавчих рішень щодо регіонів та сприятиме пошуку спільних політичних позицій, які принесуть користь як в цілому українській державі (нації), так і її територіальним складовим.

У підрозділі 1.3 «*Унітаризм в системі принципів конституційного ладу*» розглядається місце унітаризму в системі принципів конституційного ладу України.

Робиться висновок, що виходячи з історії становлення та розвитку унітарних держав, їх ознак, змісту принципу унітаризму, найбільш тісний зв'язок він має з такими засадами конституційного ладу: принципом цілісності та недоторканості державної території в межах існуючого кордону, принципом єдиного громадянства, принципом державної мови та принципом державного сприяння консолідації української нації тощо. Вказується, що історія становлення національних держав показує, що їх утвердження і централізація нерозривно пов'язані з національною мовною політикою щодо запровадження єдиної національної (державної) мови в усі сфери суспільного життя. Статус української мови як державної є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави.

Зазначено, що унітарна держава забезпечує високий рівень згуртованості населення і є добре керованою, а унітарна форма ефективно забезпечує державну єдність та концентрує зусилля для реалізації національної стратегії розвитку. Натомість, гіпотетична федералізація України призведе до значних проблем в управлінні адміністративно-територіальними одиницями, у процесах взаємодії центру з частинами території. Саме тому перед Україною стоїть завдання не федералізації країни задля збереження так званих регіональних ідентичностей, а консолідації територій шляхом покращення управлінських процесів завдяки конституційній реформі в контексті децентралізації влади.

У підрозділі 1.4 «*Застосування принципу унітаризму в юридичних позиціях Конституційного Суду України*» здійснюється аналіз юридичних позицій Конституційного Суду України, в яких розкривається принцип унітаризму.

Зазначається, що Конституційний Суд України у своїх юридичних позиціях Суд висловлювався щодо розуміння ознак унітарної держави, системи та принципів адміністративно-територіального устрою,

принципів взаємовідносин центральної влади з Автономною Республікою Крим в умовах унітарної держави, взаємовідносин центральної влади з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, забезпечення принципу єдності та недоторканості державної території в умовах унітарної держави, застосування принципу унітаризму при проведенні національно-культурної політики, зокрема щодо забезпечення функціонування державної мови.

Розділ 2 «Конституційно-правові засади реалізації принципу унітаризму в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Унітаризм та система адміністративно-територіального устрою України»* наводиться характеристика системи адміністративно-територіального устрою України в умовах унітарності.

Встановлено, що принцип унітаризму найбільше вплинув на конституційно-правове регулювання адміністративно-територіального устрою України, його принципів та системи. Це проявляється у тому, що, по-перше, систему адміністративно-територіального устрою України, складають адміністративно-територіальні одиниці, які не мають ознак державності, політичної і юридичної самостійності; по-друге, територіальний устрій України відповідно до Конституції повинен визначатися виключно законом, що є однією з важливих гарантій єдності і цілісності державної території України. По-третє, у тому, що за Верховною Радою України як єдиним законодавчим та представницьким органом закріплене виключне повноваження щодо прийняття рішення по утворенню і ліквідації районів, встановлення і зміна їх меж районів, та меж міст, а також віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів (ст. 85).

Підкреслюється, що унітаризм також обумовлює зміст принципів адміністративно-територіального устрою. Єдність та цілісність державної території значною мірою, зумовлює існування принципу унітаризму та розглядається як складова принципу територіального верховенства державної влади, що в свою чергу є одним з проявів державного суверенітету. Саме тому, національний законодавець у конституційному тексті розглядає «територіальну цілісність» як одну з головних конституційних цінностей (ст. 2, ст. 17, ст. 37, ст. 65, ст. 102). Також, на забезпечення принципу єдності та цілісності державної території спрямоване положення і ст. 73 Основного Закону, відповідно до якого виключно всеукраїнським референдумом може бути вирішено питання про зміну території, а також ст. 157 Конституції України, яка

прямо забороняє зміни спрямовані на порушення територіальної цілісності України. Ці норми мають розглядатися як свого роду гарантія забезпечення територіальної єдності та цілісності державної території, а отже і принципу унітаризму.

Підрозділ 2.2 *«Унітаризм та система організації державної влади в Україні»* присвячено характеристиці впливу принципу унітаризму на систему організації державної влади в Україні.

Підкреслюється, що процес делегування повноважень на місця в Україні щодо вирішення проблем населення адміністративно-територіальних одиниць може здійснюватися шляхом децентралізації та деконцентрації державної влади.

Робиться висновок, що в Україні ідея унітаризму еволюціонувала від «демократичного централізму» до поміркованої децентралізації..

Стверджується, що окремої уваги потребує питання організації судової влади в контексті російської окупації. Першим актом щодо вирішення цієї проблеми став Закон України «Про здійснення правосуддя і кримінального провадження у зв'язку з проведенням АТО» від 12 серпня 2014 р.. Підкреслюється, що до серпня 2014 р. вже склався такий, що зберігся й до теперішнього часу, поділ території Донбасу на «звільнені території», на яких діє Конституція та закони України у повній мірі, та окуповані території, які контролюються владою так званих «ДНР» та «ЛНР»..

У підрозділі 2.3. *«Принцип унітаризму та конституційно-правовий статус автономного утворення»* проаналізовано принцип унітаризму та правовий статус автономного утворення.

Обґрунтовано, що АРК має характерні ознаки, які ідентифікують як особливу адміністративно-територіальну одиницю у складі унітарної держави: по-перше, у назві використовується категорія «автономна республіка», що є зовнішньою ознакою, яка відрізняє АРК від інших адміністративно-територіальних одиниць; по-друге, наявність особливого виду органів публічної влади – влади автономії (Верховна Рада АРК, Рада міністрів АРК); по-третє, наявність власного предмету відання, який визначається Конституцією України (ст. 137 та 138); по-четверте, наявність, власної Конституції, яка визначає повноваження та особливості реалізації повноважень автономії; по-п'яте, наявність власних атрибутів (символів) автономії: прапора, герба, гімну та адміністративного центру.

Наголошується, що на теперішній час, Автономну Республіку Крим слід розглядати як адміністративно–територіальну одиницю України регіонального рівня з особливим конституційно–правовим

статусом, яка, відповідно до ст. 133 Конституції України, входить до її складу поряд з областями та містами Києвом і Севастополем. Незважаючи на окупацію та анексію Російською Федерацією території України в межах території автономії, вона залишається невід'ємною складовою частиною України, отримавши згідно з національним законодавством статус «тимчасово окупованої території», оскільки всі дії і рішення органів публічної влади АРК і РФ щодо анексії АРК до складу РФ грубо порушували і порушують норми міжнародного права і не визнані ні ООН, ні міжнародним співтовариством загалом. Тому саме виходячи з таких позицій мають бути внесені зміни до Основного Закону України, в яких би територія автономії розглядалася як тимчасово окупована, а виходячи з цього закладалися принципи економічної та гуманітарної політики держави щодо АРК.

У підрозділі 2.4 «*Унітаризм та принцип єдиного громадянства України*» досліджується принцип унітаризму та дається характеристика принципу єдиного громадянства.

Встановлено, що унітаризм становить основу для розуміння принципу єдиного громадянства, як наслідку відсутності у складі нашої країни державоподібних утворень. Унітарність державного устрою встановлює внутрішньодержавний аспект змісту єдиного громадянства, котрий проявляється у неможливості існування на території держави будь-яких інших видів публічної влади, крім державної, між якими з фізичними особами міг би бути правовий зв'язок, аналогічний за змістом зв'язку громадянства. Саме тому у п. 1 ст. 2 ЗУ «Про громадянство України» принцип єдиного громадянства виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Зовнішній аспект принципу єдиного громадянства, який був втілений у позиції єдиного однакового ставлення з боку держави до всіх громадян України, незалежно від того чи мають вони іноземне громадянство. Про таке розуміння принципу єдиного громадянства вказується і у ст. 2 Закону України «Про громадянство України» – якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі аналізу теоретичних положень щодо принципу унітаризму з'ясовано зміст та основні ознаки унітаризму як принципу конституційного ладу. За результатами проведеного

дослідження зроблено такі основні висновки.

1. Становлення та розвиток України як єдиної цілісної держави пов'язаний з боротьбою за існування українства як нації та намаганням створення самостійної держави, а тому поєднувався з розвитком інших сусідніх держав, під юрисдикцією яких тривалий час знаходилися українські землі.

2. Унітаризм – це, по-перше, принцип державного устрою, котрий характеризується концентрацією повноважень щодо реалізації державної влади на одному рівні – центральному; цей принцип також характеризується централізованим управлінням адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю відокремлених (самостійних) державних утворень; по-друге, це система управління державою, за якої органи державної влади та державного управління утворюють єдину ієрархічну систему, яка заснована на суворому підпорядкуванні нижчестоящих органів керівництву та контролю вищестоящих, а акти вищестоящих органів є обов'язковими для нижчестоящих.

3. В основу розуміння принципу унітаризму закладені такі ознаки унітарної держави: застосування єдиної конституції та законодавства на всій території країни; функціонування єдиної системи вищих органів державної влади і управління та поширення їх юрисдикції на територію всієї країни; наявність єдиного громадянства і єдиної бюджетно-фінансової системи; здійснення правосуддя в межах централізованої судової системи на основі єдиних норм матеріального і процесуального права та наявність єдиної системи конституційного контролю; відсутність у складі держав окремих держав чи державних утворень; поділ національної території на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, департаменти, округи і т. д.), що не володіють будь-якої політичною самостійністю; залежне від центральних органів державної влади і управління становище органів місцевого самоврядування, які обираються населенням тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці відповідно до основних законів держави для ведення справ місцевого значення. Під унітарною державою слід розуміти єдину державу, до складу якої входять адміністративно-територіальні одиниці, що не володіють політичною самостійністю.

4. Відповідно до класифікації унітарних держав Україна є відносно децентралізованою складною унітарною країною, адже на її території функціонує єдина система вищих органів державної влади й управління, чия юрисдикція поширюється на всю територію; діє Конституція та законодавство; єдине громадянство; єдина система

судового й конституційного контролю; правосуддя здійснюється в межах централізованої системи на підставі єдиних норм матеріального та процесуального права; проводиться єдина податкова політика; територія держави поділяється на звичайні адміністративно-територіальні одиниці, але у складі України є адміністративно-територіальна одиниця, яка має особливий правовий статус – АРК.

5. Результатом реформи з децентралізації державної влади має стати значне підсилення ролі регіональної влади не тільки у вирішенні питань, які стосуються регіону, а й у їх законодавчому регулюванні. Створення верхньої палати парламенту зменшить небезпеку прийняття непродуманих законодавчих рішень щодо регіонів та сприятиме пошуку спільних політичних позицій, які принесуть користь як в цілому українській державі (нації), так і її територіальним складовим. Також, що важливо для України, можливе значення територіального парламентського представництва полягає в тому, щоб реагувати на претензії щодо самовизначення регіональних одиниць через пошук інституційних домовленостей, які будуть сприяти консолідації українського народу, та попередять ризик сецесії.

6. Виходячи з історії становлення та розвитку унітарних держав, їх ознак, змісту принципу унітаризму, найбільш тісний зв'язок він має з такими засадами конституційного ладу: принципом цілісності та недоторканості державної території в межах існуючого кордону, принципом єдиного громадянства, принципом державної мови та принципом державного сприяння консолідації української нації тощо.

7. Аналіз практики Конституційного Суду України показує, що у своїх рішеннях він неодноразово торкався принципу унітаризму. Зокрема, у своїх юридичних позиціях Суд висловлювався щодо розуміння ознак унітарної держави, системи та принципів адміністративно-територіального устрою, принципів взаємовідносин центральної влади з Автономною Республікою Крим в умовах унітарної держави, взаємовідносин центральної влади з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, забезпечення принципу єдності та недоторканості державної території в умовах унітарної держави, застосування принципу унітаризму при проведенні національно-культурної політики, зокрема щодо забезпечення функціонування державної мови.

8. Принцип унітаризму найбільше вплинув на конституційно-правове регулювання адміністративно-територіального устрою України, його принципів та системи. Це проявляється у тому, що, по-перше, систему адміністративно-територіального устрою України, складають

адміністративно–територіальні одиниці, які не мають ознак державності, політичної і юридичної самостійності; по-друге, територіальний устрій України відповідно до Конституції повинен визначатися виключно законом, що є однією з важливих гарантій єдності і цілісності державної території України. По-третє, у тому, що за Верховною Радою України як єдиним законодавчим органом виключне повноваження щодо прийняття рішення по утворенню і ліквідації районів, встановлення і зміна їх меж районів, та меж міст, а також віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів (ст. 85).

9. Процес делегування повноважень на місця в Україні щодо вирішення проблем населення адміністративно-територіальних одиниць може здійснюватися шляхом децентралізації та деконцентрації державної влади. Деконцентрація є тільки способом організації державної влади в межах країни. За цієї системи всі учасники владних відносин підпорядковані одному і тому ж суб'єкту – державній владі. Навпаки, при децентралізації відбувається безпосереднє відчуження повноважень держави як юридичної особи на користь іншої юридичної особи, яким є місцевий самоврядний колектив (грумада). Системоутворюючими компонентами децентралізації можуть бути політична, фінансова та адміністративна децентралізація.

10. На теперішній час, Автономну Республіку Крим слід розглядати як адміністративно–територіальну одиницю України регіонального рівня з особливим конституційно–правовим статусом, яка, відповідно до ст. 133 Конституції України, входить до її складу поряд з областями та містами Києвом і Севастополем. Не зважаючи на окупацію та спробу анексії Російською Федерацією території України в межах території автономії, вона залишається невід'ємною складовою частиною України, отримавши згідно з національним законодавством статус «тимчасово окупованої території», оскільки всі дії і рішення органів публічної влади АРК і РФ щодо анексії АРК до складу РФ грубо порушували і порушують норми міжнародного права і не визнані ні ООН, ні міжнародним співтовариством загалом. Тому саме виходячи з таких позицій мають бути внесені зміни до Основного Закону України, в яких би територія автономії розглядалася як тимчасово окупована, а виходячи з цього закладалися принципи економічної та гуманітарної політики держави щодо АРК.

11. Унітаризм становить основу для розуміння принципу єдиного громадянства, як наслідку відсутності у складі нашої країни державо-подібних утворень. Перш за все, унітарність державного устрою

встановлює внутрішньодержавний аспект змісту єдиного громадянства, котрий проявляється у неможливості існування на території держави будь-яких інших видів публічної влади, крім державної, між якими з фізичними особами міг би бути правовий зв'язок, аналогічний за змістом зв'язку громадянства. Саме тому у п. 1 ст. 2 ЗУ «Про громадянство України» принцип єдиного громадянства виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Зовнішній аспект принципу єдиного громадянства, який був втілений у позиції єдиного однакового ставлення з боку держави до всіх громадян України, незалежно від того чи мають вони іноземне громадянство. Про таке розуміння принципу єдиного громадянства вказується і у ст. 2 Закону України «Про громадянство України» – якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Курцев А.Ю. Понятие и основные признаки унитаризма как принципа конституционного строя. *Право и политика*. 2018. № 2. С. 44–49.
2. Курцев О.Ю. Принцип унітаризму та система організації державної влади в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 3. С. 34-39.
3. Курцев О.Ю. Унітаризм в системі принципів конституційного ладу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 5. С. 56-61.
4. Курцев О. Ю. Поняття та ознаки унітаризму як принципу конституційного ладу України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 44. С.107-112.
5. Курцев О. Ю. Принцип унітаризму та система адміністративно-територіального устрою України. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 141-147.
6. Oleksii Kurtsev. Application of the principle of unitarism regarding legal positions set out by the Constitutional Court of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 6. P. 235-243.

Наукові праці, в яких відображена апробація матеріалів дослідження:

1. Курцев О.Ю. Принципи унітаризму та система організації місцевого самоврядування. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина*: збірник тез наукових доповідей і повідомлень II Міжнародної науково-практичної конференції 6 грудня 2013 р. С. 44-46.

2. Курцев О.Ю. Утвердження унітаризму в Україні: проблеми і перспективи. *Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах*. VII Тодиківські читання: збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (26-27 вересня 2014 року), 2014. С. 51-53.

3. Курцев О.Ю. Особливості правового статусу автономії в унітарній державі. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність*. XII Тодиківські читання: збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (1-2 листопада 2019 р.), 2019. С. 60-61.

4. Курцев О.Ю. Поняття та ознаки унітарної держави. *Юридична осінь 2019 року*: збірка тез доповідей та наукових повідомлень учасників науково-практичної конференції молодих учених (Харків, 29 листопада), 2019. С. 10-14.

5. Курцев О.Ю. Принципи унітаризму в теорії державного устрою. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня*. XIII Тодиківські читання: збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (19 червня 2020 р.), 2020. С. 62-64 .

АНОТАЦІЯ

Курцев О. Ю. «Унітаризм як принцип конституційного ладу України». – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі досліджуються зміст та основні ознаки унітаризму як принципу конституційного ладу. Охарактеризовано основні історичні етапи розвитку форми державно-територіального устрою України. Досліджено поняття, основні ознаки та зміст принципу унітаризму. Розглянуто місце унітаризму в системі принципів конституційного ладу України.

Надається авторське визначення унітаризму, по-перше, як

принципу державного устрою, котрий характеризується концентрацією повноважень щодо реалізації державної влади на одному рівні – центральному; цей принцип також характеризується централізованим управлінням адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю відокремлених (самостійних) державних утворень; по-друге, як системи управління державою, за якої органи державної влади та державного управління утворюють єдину ієрархічну систему, яка заснована на суворому підпорядкуванні нижчестоящих органів керівництву та контролю вищестоящих, а акти вищестоящих органів є обов'язковими для нижчестоящих.

Ключові слова: унітаризм, унітарна держава, конституційний лад, адміністративно-територіальний устрій, автономія, децентралізація.

АННОТАЦИЯ

Курцев А. Ю. «Унитаризм как принцип конституционного строя Украины». – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2021.

В работе исследуются содержание и основные признаки унитаризма как принципа конституционного строя. Охарактеризованы основные исторические этапы развития формы государственно-территориального устройства Украины. Исследованы понятие, основные признаки и содержание принципа унитаризма. Рассмотрено место унитаризма в системе принципов конституционного строя Украины.

Приводится авторское определение унитаризма, во-первых, как принципа государственного устройства, который характеризуется концентрацией полномочий по реализации государственной власти на одном уровне - центральном; этот принцип также характеризуется централизованным управлением административно-территориальных единиц и отсутствием обособленных (самостоятельных) государственных образований; во-вторых, как системы управления государством, при которой органы государственной власти и государственного управления образуют единую иерархическую систему, которая основана на строгом подчинении нижестоящих органов руководству и контролю вышестоящих, а акты вышестоящих органов является обязательным нижестоящим.

Ключевые слова: унитаризм, унитарное государство, конституционный строй, административно-территориальное устройство, автономия, децентрализация.

SUMMARY

Kurtsev O. Y. Unitarism as a principle of the constitutional order of Ukraine – – Qualifying scientific work retaining manuscript rights.

The thesis for a Candidate Degree in Law Sciences on specialty 12.00.02 – “Constitutional law; municipal law”. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The paper examines the content and main features of unitarism as a principle of the constitutional order.

The main historical stages of development of the form of state and territorial organization of Ukraine are characterized.

The concept, main features and content of the principle of unitarism are studied.

The author's definition of unitarism is given, first, as a principle of state system, which is characterized by the concentration of powers to exercise state power at one level - the central; this principle is also characterized by centralized management of administrative-territorial units and the absence of separate (independent) state entities; secondly, as systems of government, in which public authorities and public administration form a single hierarchical system, which is based on strict subordination of subordinate bodies to the leadership and control of superiors, and acts of higher bodies are mandatory subordinate.

The place of unitarism in the system of principles of the constitutional order of Ukraine is revealed.

It is established that the principle of unitarism had the greatest impact on the constitutional and legal regulation of the administrative-territorial structure of Ukraine, its principles and system. It is noted that unitarism is the basis for understanding the principle of a single citizenship as a consequence of the absence of state-like entities in our country. The unitary nature of the state system establishes the internal aspect of the content of a single citizenship, which is manifested in the impossibility of the existence in the state of any other public authority than the state, between which there could be a legal relationship with individuals.

Key words: unitarism, unitary state, constitutional order, administrative territorial system, autonomy, decentralization.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Г. В. Берченко

Підписано до друку 04.02.2021 Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 954

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.